Tanulmányok

Lapsánszky András

A távközlési monopóliumok szerkezetének, igazgatásának és közszolgáltatási rendszerének főbb modelljei a „fejlett távközléssel rendelkező piacgazdaságokban” (1. rész)

A távközlési liberalizáció megértéséhez nélkülözhetetlen a távközlés fejlődését, berendezkedését és működését közel száz éven keresztül meghatározó természetes monopólium,[1] illetve közszolgáltatási rendszer elemzése. A tanulmány a távközlési monopóliumok és közszolgáltatási struktúra bemutatására tesz kísérletet a „fejlett távközléssel rendelkező piacgazdaságok” igencsak változatos modelljein és távközlés-ellátási mechanizmusain keresztül.

A tanulmány a távközlési monopóliumok és közszolgáltatási struktúra bemutatására tesz kísérletet a „fejlett távközléssel rendelkező piacgazdaságok” igencsak változatos modelljein és távközlés-ellátási mechanizmusain keresztül.

A távközlés fejlődését és liberalizációját meghatározó, fejlett távközléssel és piacgazdasággal rendelkező országok keretébe azokat az országokat soroltam, amelyek a) a távközlés fejlődésének kezdeteitől fogva napjainkig töretlenül élen jártak, valamint b) meghatározó szerepet képviseltek ba) a távközlés gazdasági és technológiai fejlődésében, illetve bb) a liberalizáció világszerte egyre szélesebb körű kibontakoztatásában [és c) gazdasági berendezkedésük: piacgazdaság, vegyesgazdaság].

A tanulmány az európai országokhoz képest hangsúlyosabban, részletesebben elemzi az Egyesült Államok távközlésének kezdeti berendezkedését, fejlődését. Ennek oka, hogy a távközlés hagyományos ellátási struktúrájának egyik legfontosabb és legérdekesebb modelljét az Egyesült Államok képezi, miután távközlésének kezdeti, első időszakában alakult ki a távközlés történetének legintenzívebb gazdasági verseny-szerkezete, amely távközlési szektor-specifikus szabályozás hiányában önmaga hajtóerői által elkerülhetetlenül és rendkívüli erővel torkollott a monopólium keretébe. (Napjaink, liberalizált távközlési piacaihoz képest is sokkal élesebb verseny működött.)

A szerző jogász, okleveles környezetvédelmi-hulladékgazdálkodási szakmérnök. Az NHH Hírközlésjogi Igazgatóságának igazgatóhelyettese, a Széchenyi István Egyetem Állami és Jogtudományi Kara Közigazgatási és Pénzügyi Jogi Tanszékének egyetemi adjunktusa, az ECTE és a PTE megbízott oktatója.

Az európai országoktól és Japántól eltérően az Egyesült Államokban tehát a távközlés természetes monopóliummal összefüggő sajátosságai a) a piac törvényszerű működésével, b) szerves fejlődésével és c) a gazdasági verseny erősödő intenzitásával egységesen vezettek a piaci monopólium kialakulásához.

Az Egyesült Államok távközlésének kezdeti időszaka tehát nemcsak a távközlés monopólium szerkezetét és közszolgáltatási tartalmát mutatja meg „teljes lényegében”, hanem azt is, hogy a versenyjog szabályozási módszere és eszközrendszere miért alkalmatlan napjainkig a távközlési piaci viszonyok közérdekű igazgatására.

A minatértékű szempontok között hangsúlyozandó továbbá, hogy az Egyesült Államok távközlésének kezdeti időszakában alakult ki az Egyesült Államok távközlési szabályozási rendszerét napjainkig meghatározó sajátos módszer: a magántulajdonban működő monopólium erős közszolgáltatási tartalmú, közösségi érdekű szabályozása (amelyben igen speciálisan „megszűnik” a magántulajdon számos vonása és szinte „közösségi tulajdonná válik”). Továbbá e kezdeti korszakban jelent meg – éppen a monopólium igazolására – az egyetemes szolgáltatás fogalma, amely a névazonosságon kívül egyetlen tartalmi elemét tekintve sem mutat hasonlóságot a XX. század utolsó harmadában kibontakozó liberalizáció általános jogintézményeként érvényesülő egyetemes szolgáltatás fogalmával. Az Egyesült Államok távközlési rendszerének további fontos jellemzője, hogy a távközlési ágazat termelése, szolgáltatásainak köre a XX. században hosszú időn keresztül szinte kizárólag itt állt magántulajdonban.

Kiemelendő azonban, hogy a távközlés sajátos közszolgáltatási tartalma az Egyesült Államokban is meghatározó szerepet képviselt az állami beavatkozás tekintetében. Az Egyesült Államok távközlésében a köztulajdon helyett az erős közösségi típusú ellenőrzés és szabályozás valósult meg.

Mindezek alapján kerül az Egyesült Államok távközlésének kezdeti időszaka, történeti rendszere az összes többi „ország-modellhez” képest részletesebben elemzésre a tanulmányban.

I. BEVEZETÉS ÉS A MODELLSZINTŰ TAGOLÁS ALAPJAI

A *közszolgáltató* jellegnek *nem feltétlen* szükségszerű alapja egyben a *köztulajdon*, a világ országainak többségében (így Európában is) azonban az állam vált a távközlés, a távközlési szolgáltatást nyújtó vállalat tulajdonosává, csak eltérő politikai, gazdasági környezetben.

A távközlési ágazat termelése, szolgáltatásainak köre a *XX. században hosszú időn* keresztül szinte kizárólag az Egyesült Államokban állt *magántulajdonban*, de a távközlés sajátos közszolgáltatási tartalma itt is meghatározó szerepet képviselt a szabályozás, az állami beavatkozás tekintetében: az állami tulajdonosi döntéseket *kiterjedt* és erős *szabályozási* rendszer *helyettesítette*.

1. A *távközlési szervezetek* a természetes és az állam által védett, fenntartott távközlési monopólium[2] időszakában is igen változatos képet mutattak, mind jogállásuk, mind hálózati felépítésük, mind piaci helyzetük alapján. A távközlési ellátás megszervezésének legfontosabb szervezeti formái közül, jogállásuk alapján kiemelendő: *a) költségvetési* szervezet, *b) államigazgatási* szervezet, *c) állami vállalat*, *d) magánvállalat* (általában részvénytársasági formában), *e) szövetkezet*, *f) társadalmi szervezet*, illetve *g) vegyes* (állami és magán) tulajdonban álló gazdálkodó szervezet.

2. A *távközlési szolgáltatási rendszer* fejlődésének kezdeti időszakában és folyamatában az *ellátás biztosításának* is többféle modellje alakult ki:

a) Az *állam közvetlenül* működteti az ellátórendszert, közvetlenül nyújtja a szolgáltatást

(költségvetési rendszerben vagy elkülönült állami gazdálkodó szervezet útján).[3]

b) Nem túl gyakori modellként: a távközlési tevékenység ellátására az állam *feljogosít*, kijelöl bizonyos magánvállalatokat, szervezeteket – megbízás, közigazgatási szerződés, koncesszió vagy különböző alternatív megoldások (tehát alapvetően mellérendeltségi, együttműködési jogviszonyok) keretében.

c) A magántulajdonosi, magángazdasági szerkezetben működő távközlési piacot, illetve szolgáltatási rendszert az állami beavatkozás részletes és garanciális – közszolgáltatási tartalmú – szabályozás, átfogó közösségi ellenőrzés, valamint árképzési korlátozási mechanizmus alá vonja.

A távközlési ágazat termelése, szolgáltatásainak köre a XX. században hosszú időn keresztül szinte kizárólag az Egyesült Államokban állt magántulajdonban, de a távközlés sajátos közszolgáltatási tartalma itt is meghatározó szerepet képviselt a szabályozás, az állami beavatkozás tekintetében: az állami tulajdonosi döntéseket kiterjedt és erős szabályozási rendszer helyettesítette.

Bár az eddigiekben többször említésre került, itt is fontos hangsúlyozni, hogy a *múlt idő* használata azért lenne indokolt a távközlési szervezetek fenti modelljeiben, mert ma már általánosan megváltozott a távközlési szolgáltatások ellátásának gazdasági, társadalmi és jogi környezete, mechanizmusa (mind Észak-Amerikában, Európában, Ausztráliában, Új-Zélandon, Japánban, mind pedig Ázsia, Latin-Amerika és Afrika számos országában). Az általánostól eltérően azonban néhány országban még napjainkban is a fenti modellekhez hasonló formákban működik a távközlés ellátórendszere. Ebből következően még napjainkban is indokolt a *jelen idő* használata.

A *közvetlen állami szolgáltatás-nyújtás* [fenti *a)* pont] ellátórendszerének két alapvető formáját:

aa) a – közvetlen – *költségvetési szervezetet* és

ab) az elkülönült, *önálló állami* – közszektor – *vállalatot* gazdasági, piaci szempontból *jelentős különbségek* jellemzik, mégpedig az állam és a szolgáltató között fennálló pénzügyi és jogi kapcsolatrendszer (jogviszonyok rendszere) szerint.

aa) Amennyiben a távközlési szolgáltató a *költségvetés részeként* működik/működött, akkor bevétele közvetlenül az állami *központi költségvetésbe* áramlik (vagyis teljes bevétele a költségvetésbe kerül, a központi költségvetés részét képezi), kiadásait pedig az állam szintén a költségvetésből fedezi.

Ez a modell okozza a legkomolyabb *hátrányokat* a távközlési szolgáltató, szolgáltatás működésében, fejlődésében, gazdasági hatékonyságában, hiszen kiadásainak, fejlesztéseinek, beruházásainak, innovatív tevékenységének finanszírozása az állami költségvetési gazdálkodáson belül folyamatos „alku" és kompromisszumokkal teli „küzdelem" tárgyát képezi.

ab) Ezzel szemben az *önálló állami vállalati forma nagyobb gazdasági függetlenséget* biztosít, ugyanis ebben az esetben a vállalat nem része a költségvetésnek, hanem ahhoz „csak" meghatározott pénzügyi kapcsolatrendszer fűzi (tehát a gazdálkodó szervezet meghatározott pénzügyi szálakkal kapcsolódik a központi költségvetéshez).

A távközlési szolgáltatási rendszer a költségvetés részeként, azaz a *költségvetésbe épülő modell* szerint működött Franciaországban, a Német Szövetségi Köztársaságban (NSZK), Ausztriában és az Egyesült Királyságban (1969-ig).

Az NSZK-ban és Ausztriában azonban sajátos mechanizmusként a távközlési ellátórendszer fokozatosan átalakulva nem teljes egészében integrálódott a költségvetésbe. Az állami tulajdonban lévő és költségvetési gazdálkodásban működő *Bundespost* (NSZK) ugyanis különleges vagyoni státuszt kapott az állami költségvetésben, amelynek kapcsán határozottan lazították a költségvetéssel összefonódó kapcsolatrendszerét. Ehhez hasonló pénzügyi, szervezeti reform zajlott le Ausztriában (1960-as évek) is.

A távközlés *önálló, elkülönült állami vállalatként* működött Svédországban és Görögországban.

Az *állami és a magántulajdon vegyes rendszere* alakult ki Olaszországban, Finnországban és az Egyesült Királyságban (1969 után).

Tiszta magántulajdonosi szerkezetben működött az Egyesült Államok távközlése, de erős szabályozói beavatkozás mentén. (Mindezekről részletesebben lásd jelen tanulmány kereteiben később.)

3. A távközlés fejlődésének *kezdeti időszakában* tehát a gazdaság, a társadalom, a távközlési piaci struktúra és a gazdasági igazgatás még – *világszerte – nem érte el a távközlés szektor-specifikus és aszimmetrikus versenyszabályozásának* megfelelő kidolgozásához szükséges „fejlettségi" szintet. Ebből következően a távközlés *közszolgáltatási, stratégiai* tartalmának egyértelmű felismerését követően az *egyes államok* a *közszolgáltatás szervezés szempontjából:*

a) A kiterjedt *államosítás* eszközéhez nyúltak.

b) Eleve az állami tulajdon, az *állami feladatok* keretében alakították ki, indították el a távközlési szolgáltatások *ellátását* és annak *fejlődését,* általában azokban az országokban, ahol a távközlés „később" (különösen az Egyesült Államokhoz és az Egyesült Királysághoz képest később) indult fejlődésnek.

c) A *piaci versenyben* kialakult *monopólium* struktúráját a közösségi érdekek egyetlen célravezetőnek „hitt" megoldásaként garanciális, *közszolgáltatási tartalmú* szabályozásban biztosították – korlátozták – és egyben határozott védelemben részesítették. (E modell egyedülállóan az Egyesült Államokban valósult meg.) E módszerrel kapcsolatban kissé „hangzatosan" és elnagyoltan az is megállapítható, hogy a távközlésben rejlő óriási gazdasági lehetőségek magánszektor keretében biztosított kiaknázási lehetőségének *„ára"* a „szabályozottság", a részletesen meghatározott közösségi érdekű korlátozások és kötelezettségek rendszere.

Az első két módszer keretében az állami tulajdon, az állami monopólium ellátásával szoros összefüggésben az állam szabályozás útján is védte a piacot: *jogi szabályozás, illetve a kizárólagos jogok zárták ki a versenyt* (adminisztratív korlát). A harmadik megoldás körében a *piaci verseny* működését a szabályozásban elismert és védett, illetve a piaci struktúrában kialakult – *természetes – monopólium* zárta ki. A „végeredmény" tehát hasonlónak tűnik, mégis az *a)* és *b)* pont szerinti modellhez képest a távközlés működése, közszolgáltatási tartalma, szabályozása, fejlődése, liberalizációja és számos egyéb fontos szempont vonatkozásában határozott különbségek jellemezték a *c)* modellt (tehát alapvetően az Egyesült Államok távközlését).

4. A távközlés *hagyományos* berendezkedésének ismertetőjelei között alapvető elem a *posta és a távközlés összefonódása*.

A távközlés hagyományos berendezkedésének ismertetőjelei között alapvető elem a posta és a távközlés összefonódása.

A postai és távközlési tevékenységek szoros kapcsolatának *önálló típusba* sorolható általános, *modellszerű* kifejeződése: *a)* A két tevékenység *egy szervezetben* történő kialakítása (pl. NSZK, Ausztria, Egyesült Királyság). A postai és a távközlési szolgáltatási rendszer összefüggésének másik alapvető típusaként rendszerezhető (amelyre szintén számos ország nyújt példát) *b)* a postai és a távközlési szolgáltatás *külön szervezeti keretben* történő ellátása, de ez esetben is szoros, általában finanszírozási, beruházási, egyéb közpénzügyi összefonódás jellemezte a két szervezeti és szolgáltatási struktúrát (pl. Egyesült Államok, Svédország, Franciaország, Görögország, Dél-Korea). *Mindkét típuson belül* elkülöníthető a távközlés és a posta *pénzügyi, költségvetési* összefüggésrendszerének *szorossága* szempontjából az a modell, amelyben a posta és távközlés együttesen, közvetlen egységben, közös költségvetési gazdálkodási rendben működött.

5. Általánosan megállapítható, hogy a kiterjedt liberalizációig a távközlési szektor világszinten legáltalánosabban elterjedt berendezkedésének (együttesen): *a)* a távközlés és a posta szervezeti, gazdasági, valamint működési összefonódása, *b)* az állami monopólium, az állami tulajdon szerkezete, a nemzetközi viszonyok rendszerében pedig *c)* az államok közötti távközlési kapcsolatrendszer és az államok, állami szolgáltatók közötti hálózati együttműködés tekinthető.[4] E berendezkedés fogalma, általánosan elfogadott és használatos elnevezése: a *„PTT modell"* (PTT – *Postal Telegraph and Telephone*).[5]

A távközlés *műszaki, technológiai* alapjainak nemzetközi szintű összefüggése, *fejlődésének, működésének egységesülő* rendszere, valamint – általánosan – a *„tökéletlen verseny* egyes formái" szerint berendezkedő gazdasági struktúrája alapján[6] tehát az *egyes országok* távközlésének fejlődésében kialakult, alkalmazott egyedi *módszerek, elvek* sokszínűségén belül viszonylag határozottan megkülönböztethetők – a PTT-n belül is – olyan *modellszerű típusok*, amelyek keretében a távközlési szolgáltatások ellátásának intézményesült formái egységesen rendszerezhetők.

Kiemelendő továbbá, hogy a fejlett távközléssel és piacgazdasággal (vegyes gazdasággal) rendelkező államok a *gazdaság egészével összhangban*, a felmerülő igényeknek lehetőség szerint folyamatosan megfelelve, *szerves úton* fejlesztették a távközlést, a távközlési intézmény- és ellátórendszert.

II. A TÁVKÖZLÉS „LIBERALIZÁCIÓT MEGELŐZŐ" FEJLŐDÉSÉNEK MODELLJEI A FEJLETT TÁVKÖZLÉSSEL RENDELKEZŐ ORSZÁGOK KÖRÉBEN

A távközlés fejlődését, működését, szabályozását, az állami beavatkozás tartalmát, közszolgáltatási ellátórendszerét, tulajdoni viszonyait tekintve az egyes országok szintjén *megkülönböztethető modellek:*

A) Az *Egyesült Államok* magántulajdon szerkezetében berendezkedett és minta-, illetve modellértékű fejlődési utat követő távközlési szolgáltatási rendszere (lásd **3.** pont).

B) Az *Egyesült Királyság* távközlése, amelynek modellképző elhatárolási alapja, hogy az állami tulajdon struktúrája keretében más országokat jelentősen megelőzve indította el a távközlési *piaci szerkezetváltást,* felismerve a távközlésben rejlő óriási gazdasági lehetőségeket, valamint a technológiai fejlődéssel összefüggő alapvető változásokat, illetve a távközlés műszaki fejlődéséből származó széleskörű gazdasági és társadalmi hatásokat (lásd **4.** pont).

A modellszerű elkülönítést szintén megalapozza, hogy az Egyesült Királyság távközlésének fejlődése, piaci szerkezetváltásának folyamata jelentős és átfogó hatást gyakorolt az európai országok távközlésének berendezkedésére, fejlődésére illetve kiemelten Ausztrália és Új-Zéland távközlési piacára.

Az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság távközlési rendszere *szoros* és sajátos *összefüggést, kapcsolatrendszert* mutatott/mutat mind az egymásra gyakorolt szabályozási, árszabályozási, közszolgáltatás-szervezési hatásokat, mind a gazdasági beavatkozással összefüggő elvi kereteket, mind a távközlési ellátórendszer technológiai fejlesztéseit, mind a távközlési piac működését, struktúráját, mind pedig a távközlés-forgalmat illetően.

A két („angolszász") modell tehát sajátos és közös jellemzőkkel is rendelkezik, amelyek közül – legáltalánosabb, vázlatos szinten – *kiemelendő* egyrészt a távközlésben megnyilvánuló *korai liberalizációs* törekvések, azon belül a monopóliumellenes, piaci verseny élénkítésére irányuló szabályozási elvek, keretek gyors megjelenése, másrészt a távközlésben meginduló gazdasági fejlődés, gazdasági lehetőségek korukat megelőző felismerése, és az állami szerepvállalás, a közszektor, valamint a távközlési piaci szerkezet kockázatos, de átütő jelentőségű *reformlépések* mentén e felismeréshez történő igazítása. Közös jellemző továbbá, hogy mindkét ország távközlésének berendezkedésében kiemelt szerepet képviselt a magántulajdon, a gyors magánosítás vagy a teljes körű magántulajdon, mégpedig a piaci viszonyok, a magántőke, a tőkepiaci finanszírozás hangsúlyosabb jelenléte alapján.

A piaci közszolgáltatási rendszer szabályozása, elvei, struktúrája, elméleti rendszere szempontjából azonban határozott különbség jellemzi a két országot. A távközlés fejlődése és a piaci szerkezetváltás számos egyező eleme alapján az „angolszász" modellbe sorolható (Ausztrália és Új-Zéland távközlése mellett) Kanada távközlési rendszere is.

C) A *német–osztrák–francia modell*, amelynek főbb jellemzői a távközlés területén:

a) A piac minden részére kiterjedő, szoros *állami költségvetési* gazdálkodás.

b) Államilag *irányított* – hosszú távon nem túl sikeres – innováció, *távközlés-fejlesztés*, illetve óriási összegű és nem igazán hatékony távközlési beruházások.

c) Erős *vállalatirányítási* hatalom.

d) Stratégiai, nemzeti és egyéb (szakszervezetek stb.) jelentős okok alapján a távközlési *állami tulajdon* minden eszközzel, a „végsőkig" történő *fenntartása,* mindaddig, amíg a technológiai és a gazdasági fejlődés, az óriási költségigényű beruházás költségvetési nehézségei, tarthatatlansága, illetve az Európai Közösség távközlés-politikája alapján *elkerülhetetlenné* vált a liberalizáció és a privatizáció.

A távközlés országos, közüzemi infrastrukturális és speciális technológiai, gazdasági jellemzőiből adódóan *Franciaország* sajátosan kifinomult (különösen helyi, regionális) közszolgáltatási rendszere, szabályozása a *távközlés* területén *nem okoz modellszintű* elhatárolási ismérvet. (Vagyis alapvető struktúráját, szabályozását illetően nem mutatható ki határozott különbség Franciaország és a távközlést állami tulajdon keretében működtető más államok, különösen az NSZK és Ausztria között.) Minderről lásd **5.** pont.

D) A *dél-európai modell*, azon belül is különösen *Olaszország* távközlése.

A dél-európai országok sem a liberalizáció, sem a privatizáció szempontjából nem tekinthetők élenjáró országoknak, mégis modellszerű elhatárolási ismérvük alapja a magántulajdon hagyományosan kiemelt szerepe, a piaci viszonyok, a magántőke hangsúlyosabb jelenléte, mégpedig a *vegyes rendszer keretében* (lásd **6.** pont).

Az Egyesült Államok és más országok távközlési berendezkedésének elhatárolási alapja nem a szolgáltatók magántulajdonosi szerkezetében keresendő, hanem a szolgáltatás közfeladat-típusú, közszolgáltatási, közösségi tartalmában, és az állami beavatkozás, szabályozás struktúrájában.

E) A *skandináv modell* és azon belül is a „világon" szinte egyedülálló *finn* távközlési rendszer. (A finn távközlés sajátos helyi szolgáltatási rendszere jelentős hasonlóságokat mutatott hazánk távközlésének berendezkedésével.) (Lásd **7.** pont.)

F) Külön megemlítendő *további modellek:*

a) Japán és az újonnan iparosodott, óriási távközlési fejlesztéseket végrehajtó *egyes távol-keleti államok* modellje. *Jellemzőjük:*

aa) Számos ok alapján a távközlés fejlődésének viszonylag „késői" kezdete (1940-es, '50-es évek).

ab) A kiterjedt állami tulajdon, állami ellátórendszer és igen erős állami beavatkozás.

ac) A késői kezdetek ellenére a technológiai fejlődésen alapuló és más országokat jelentősen megelőző piaci szerkezetváltás, liberalizáció, amelynek keretében továbbra is erős, a távközlés szektor-specifikus szabályozási igényén is túlmutató állami, piaci beavatkozás érvényesül.

ad) Továbbá a távközlési piacon – a privatizált állami vállalat keretében – általában fennmarad az állami tulajdon.

b) Latin-Amerikai országok távközlésének működése, fejlődése, berendezkedése.

A latin-amerikai államok nem tartoztak/nem tartoznak a fejlett távközléssel rendelkező országok körébe, ebből következően megemlítésüket kizárólag az indokolja, hogy távközlési rendszerük struktúrája, fejlődése és különösen privatizációja jelentős hasonlóságokat mutat a közép-kelet-európai országok távközlési ellátórendszerével.

(*Japán és a latin-amerikai országok távközlésének története* azonban – különösen terjedelmi szempontok alapján – jelen tanulmány keretében nem kerül ismertetésre.)

III. AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK TÁVKÖZLÉSI RENDSZERÉNEK KIALAKULÁSA, FEJLŐDÉSE

3.1. Bevezetés

Az Egyesült Államok kiemelt szerepet játszott és egyedi utat járt be a távközlés fejlődésének történetében. Kiemelt szerepének fontos alapját képezi, hogy a telefon feltalálása is az Egyesült Államokhoz kötődik. Alexander Graham Bell ugyanis 1876-ban az Egyesült Államokban továbbított sikeresen értelmes beszédet vezeték segítségével, amely kiegészülve az Egyesült Államok sajátos gazdasági berendezkedésével, gazdaságpolitikájával és szövetségi állami struktúrájával teljesen egyedi utat nyitott meg a távközlés fejlődése előtt. A távközlés történetével összefüggő sajátosságok mellett az Egyesült Államok távközlése a kiterjedt liberalizációs folyamat, illetve a távközlési piaci verseny kerete, működése, szabályozása tekintetében is „világszinten" általános, meghatározó alapokat képez.

Az Egyesült Államok távközlésével összefüggően következetesen a *„szabályozás"* és nem a jogi szabályozás fogalma kerül használatra a tanulmányban. Az Egyesült Államok jogrendszerét a közszolgáltatásokkal összefüggően sajátos „szabályozottság" jellemzi, amelynek csak egy elkülöníthető részterülete a jogszabályok „rétege". Lásd a vonatkozó elemzésekben: a közszolgáltatás sajátos „szabályozottságának" fogalma, jellemzői, az *Interstate Commerce Commission*, a *Federal Communications Commission*, a *Commerce Commission* sajátos jogalkalmazási szerepe, tevékenysége és annak státusza, illetve a *„common law"*[7] rétege. Az Egyesült Királyság esetében viszont az országos és „hálózatos" piaci alapú közszolgáltatások – pl. vasút, közút, légi-közlekedés, energia-szektor, távközlés, víz- és postaszolgáltatás – fejlődésében, liberalizációs folyamatában a *„common law"*, a bíróságok szerepe nem rendelkezett lényeges elvi, jogelméleti jelentőséggel.[8]

Az Egyesült Államok távközlésének egyedi berendezkedését általánosan a magántulajdonosi szerkezethez kötik, hiszen távközlése – a liberalizációig is – a magántulajdon, a magánszektor keretében működött. Az Egyesült Államokban a távközlési ágazat fejlődése tehát érintetlenül hagyta

a magántulajdont: szinte egyedülállóan tiszta magántulajdonosi rendszer.

Az Egyesült Államok és más országok távközlési berendezkedésének *elhatárolási alapja* (vagyis az Egyesült Államok távközlésének sajátossága) azonban *nem a szolgáltatók magántulajdonosi szerkezetében* keresendő, hanem a szolgáltatás közfeladat-típusú, *közszolgáltatási, közösségi tartalmában*, és az állami beavatkozás, szabályozás struktúrájában.

A szolgáltatásokon belül a *közszolgáltatások, illetve* az *állami feladatellátás* tartalma szempontjából ugyanis nem képez egyértelműen *meghatározó*, *elhatárolást* megalapozó ismérvet a *tulajdonosi szerkezet* típusa, minősége. Vagyis a szolgáltatások közszolgáltatási tartalma nem minősíthető kizárólag azon az alapon, hogy az adott szolgáltatás ellátása állami tulajdon, köztulajdon, magántulajdon, vagy vegyes tulajdon keretében működik. Hiszen – ahogy már többször említésre került – az állami, *közszolgáltatási* feladatok ellátása is megszervezhető különféle garanciális jogintézmények keretében a *magántulajdon, a magánszervezetek* útján. (Sőt ez a megoldás a közszolgáltatások körében – azok tartalmától függően – fokozatosan egyre gyakoribb, szinte általánossá vált módszernek tekinthető.) Másfelől pedig az *állami tulajdonban* lévő „közszektor"-vállalatok is folytathatnak *piaci, vállalkozási* típusú, nyereségorientált gazdálkodó tevékenységet.

A közszolgáltatás tulajdonosi szerkezetén belül tehát elválasztható, elhatárolható egymástól:

a) a tevékenység, a szolgáltatás, illetve

b) a szolgáltatást nyújtó szervezet tulajdonosi szerkezete.

Vagyis elválasztható egymástól *a)* az adott tevékenység, szolgáltatás „állami tulajdona" (közszolgáltatási tartalma, az állam szolgáltatási kötelezettsége, tehát a szolgáltatás közszektor-kerete) és *b)* a közszolgáltatást ellátó szervezet tulajdoni formája. *Általánosan* megállapítható, hogy a *közszolgáltatási ellátórendszer*, a közszolgáltatási *tartalom döntő* kérdése, *elhatárolási* szempontja *nem az ellátást nyújtó szervezet*, *hanem* maga *a szolgáltatás állami tulajdonában*, állami monopóliumában, *közszolgáltatási* szabályozottságában, valamint a piaci verseny kizárásában keresendő. Az adott közszolgáltatást ugyanis nem lehet egyértelműen elhatárolni – sem más közszolgáltatásokhoz, sem a magánszektorhoz képest – pusztán a szolgáltatást nyújtó szolgáltatók tulajdonszerkezete alapján, tehát jelen esetben önmagában azon az alapon, hogy a távközlési szolgáltatók állami tulajdon, magántulajdon, vagy vegyes tulajdon keretében működnek.

A távközlési közszolgáltatást nyújtó gazdálkodó *szervezetek, vállalatok* körében számos államban volt *jellemző a magántulajdon* (amelyek közül kiemelendő Finnország és egyes dél-európai országok). A közszolgáltatók magán- vagy vegyes tulajdona ellenére azonban a *szolgáltatási rendszer* állami monopóliumként, állami „tulajdonban", illetve a közszektor keretében, közszolgáltatásként, továbbá a piaci verseny kizárásával működött. Az egyes országok tehát általában még a szolgáltató magántulajdonosi szerkezete esetében is szabályozás útján védték a távközlési közszolgáltatás piacát a versenytől, illetve a szolgáltatás állami funkciónak, állami „tulajdonnak" minősült. Megemlítendő, hogy Finnország helyi távközlésének számos részében alapvetően nem az állami tulajdon, hanem sajátos helyi közösségi tulajdon érvényesült.

Az *Egyesült Államok* távközlésének *alapvető sajátossága* tehát, hogy *nemcsak* a szolgáltatást nyújtó *gazdálkodó szervezeteket,* vállalatokat jellemezte *magántulajdon*, *hanem* a távközlés (nyilvános) *szolgáltatási rendszerét* is. Vagyis távközlési ellátórendszere – szinte teljes egészében – a *magánszektor és a piaci verseny* keretében működött. Fontos azonban kiemelni, hogy a magánszektoron belül a távközlés sajátosan *közszolgáltatásnak* minősült, amely az Egyesült Államokban részletes és határozott *közösségi* érdekű korlátozásokat tartalmazó *közszolgáltatási tartalmú szabályozási* rendszer kialakulását eredményezte.

Az *Egyesült Államok* piaci közszolgáltatási rendszereiben, de különösen a hálózatos közszolgáltató ágazatokban (azon belül a távközlésben is) mind történetileg, mind napjainkban igen hangsúlyos a piaci verseny és a magántulajdon. Ebből is következően a közérdek alapján érvényesülő szabályozás és a piaci közszolgáltatások tartalma közötti összefüggések elméletileg is megalapozott és egyik legkifinomultabb szabályozási rendszere az Egyesült Államokban jellemző. Az Egyesült Államok igen sajátos és sok szempontból egyedülálló magánszektorra vonatkozó közszolgáltatási tartalmú szabályozása keretében a *magántulajdon* tulajdonképpen *„nem minősül a hagyományos értelemben vett magántulajdonnak"*, hanem sajátosan „megszűnik" a „magántulajdonra jellemző számos tulajdonsága, jogállami védelme" és *„sajátosan közösségi keretekbe"* kerül.

3.2. Az Egyesült Államok távközlésének rendszertani elemzése, modellértékű szempontjai

Az Egyesült Államok távközlésének más országoktól eltérő és számos, napjainkban is komoly elméleti alapokat, elvi jelentőségű mintákat közvetítő vonása, hogy a távközlési infrastruktúra és szolgáltatás a kezdetektől hosszú időn át (az 1910-es évekig) *nem minősült* közfeladatnak, *közszolgáltatásnak*, hanem távközlésre vonatkozó *szabályozás nélkül* (1934-ig), a „szabad verseny" piacaként működött. Az *1910-es években* a kormányzat részéről ugyan megjelent a távközlés *közszolgáltatási* tartalmának indokoltságával, *szükségességével* összefüggő közpolitikai szempontrendszer, de a távközlést ekkoriban még *sem a szolgáltatások*, sem a *szolgáltatást-nyújtó* gazdálkodó szervezetek tekintetében *nem* vonták a *közszektor* keretébe.

A *liberalizáció* folyamatának tényleges *kibontakozásáig* (1984) tehát *legalább négy fő korszakot* lehet megkülönböztetni az Egyesült Államok távközlésének *fejlődésében*. Az *egyes korszakok* a *piac fejlődésének* főbb *folyamatai* szempontjából kerülnek elhatárolásra:

a) A távközlés fejlődésének kezdete – az *intenzív piaci verseny* időszaka.

b) A *természetes monopólium* kialakulásának és fokozatos kormányzati „elismerésének, elfogadásának", illetve az állami beavatkozás keretében a távközlést jellemző stratégiai, közszolgáltatási tartalom egyértelmű „felismerésének", szabályozásának periódusa.

c) A közösségi érdekű és sajátos *közszolgáltatási* tartalmú *szabályozásban védett természetes monopólium* korszaka.

d) A távközlés technológiai, gazdasági *fejlődése* mentén a *piaci folyamatok* által feszített monopólium és a *liberalizációt* apró, nehézkes lépésekben – minden más országot megelőzve – elindító, fokozatosan kikényszerítő fejlődési folyamat szakasza.

Fontos kiemelni, hogy a fentiekben meghatározott korszakok a *rendszerezés, és nem* az *elméleti* fontosság, *elhatárolási* jelentőség *szempontján* alapulnak, ebből következően az Egyesült Államok távközlésének *„kezdeti időszaka"* [amely felöleli a *fenti a)–c)* pontban foglalt időszakot] *nem korszakonként*, hanem *egységes szerkezetben* kerül elemzésre.

„Korszakos" elhatárolási jelentőséggel ugyanis egyedül a – *d) pontban* – foglalt távközlési liberalizáció periódusának *folyamatai* rendelkeznek, amelynek tárgyköre azonban kívül esik jelen tanulmány keretén.

A kezdeti korszakokkal kapcsolatban *általánosan* megállapítható, hogy

a) egyrészt más országokkal összehasonlítva igen *sajátos jellemzőket* mutatnak,

b) másrészt a távközlés *egységes* alapjaival összefüggésben *napjainkig* ható és *országhatároktól*, illetve állami berendezkedésektől *függetlenül* alkalmazható tapasztalatokat, mintákat, *modellszerű* ismérveket vonultatnak fel: *a)* mind a távközlés-politika, *b)* mind a szabályozási rendszer, *c)* mind pedig a jogintézmények kialakítása szempontjából.

A *távközlés történetében* ugyanis *a legintenzívebb gazdasági verseny,* legkiélezettebb piaci küzdelem az Egyesült Államok távközlésének *kezdeti,* első *időszakában zajlott.* (Napjaink, liberalizált távközlési piacaihoz képest is sokkal élesebb verseny működött.) A kezdeti *időszakban* távközlésre vonatkozó *szabályozás nem* került kialakításra, így a piac vonatkozásában, távközlési szabályozáson alapuló *állami beavatkozás,* gazdasági igazgatás nem érvényesült. A *piac* szerkezetében tehát a távközlés *természetes monopóliummal* összefüggő *sajátosságainak rendszere a)* a *piac törvényszerű* működésével, *b) szerves* fejlődésével és *c)* a hihetetlenül intenzív *gazdasági verseny erősödésével egységesen* vezetett a piaci monopólium kialakulásához.

A távközlés történetében ugyanis a legintenzívebb gazdasági verseny, legkiélezettebb piaci küzdelem az Egyesült Államok távközlésének kezdeti, első időszakában zajlott.

A *monopólium kialakulását,* berendezkedését és annak szinte az ágazat egészére történő kiterjedését *két fő módon* lehetett volna *megakadályozni: a)* a távközlési *szabályozás* és azon belül alaposan kidolgozott, előzetes beavatkozást biztosító *(szektor-specifikus)* jogintézmények érvényesítése alapján, vagy *b)* az Egyesült Államok

jogrendszerében alapvetően jellemző, az egyes *piacokra általánosan* vonatkozó kereskedelmi- és versenyszabályok, antitröszt szabályozás következetes érvényesítése útján. Ez utóbbi módszer azonban *kizárólag átmeneti*, rövid távú eredményeket biztosított volna, hiszen alapvető hatásokat, változásokat nem okoz a távközlési piac szerkezetében, működésében. Vagyis nem képes befolyásolni, megváltoztatni a piac természetes monopóliumként berendezkedő (a hatékonyság és a költségek szempontjából is monopóliumra törekvő) szerkezetét, valamint nem alkalmas a távközlés közszolgáltatási tartalmának a közösségi érdekek szempontjából megfelelő rendezésére, garantálására és fejlődésének biztosítására.

A piaci monopólium kialakulásának legfontosabb, alapvető oka az volt, hogy a lassú megtérülés melletti óriási beruházásokkal fejlesztett és kiterjedésében folyamatosan növelt hálózati infrastruktúrák a szabályozás hiányában nem voltak kötelesek együttműködni, összekapcsolódni.

A *piaci monopólium* kialakulásának legfontosabb, alapvető oka az volt, hogy a lassú megtérülés melletti óriási beruházásokkal fejlesztett és kiterjedésében folyamatosan növelt *hálózati infrastruktúrák* a szabályozás hiányában nem voltak kötelesek *együttműködni, összekapcsolódni.* Ebből következően a hálózatos infrastruktúra működése, piaci szerkezete, illetve az igen kiélezett verseny alapján a versenytárs szolgáltatók beruházásainak megakadályozása, valamint felvásárlása jelentette a gazdasági növekedés, fejlődés egyetlen és általánosan alkalmazott eszközét. A *hálózati összekapcsolás* kötelezettség-rendszerének, szabályozásának hiányában tehát a távközlési piac mechanizmusa egyértelműen a *monopólium* kialakulásának piaci „kudarca" irányába haladt. A távközlés fejlettségének *kezdeti* szintjén azonban a jogalkotás és a jogalkalmazás *még* nem volt *felkészülve* (sem elméleti, sem az állami beavatkozás intézményei szempontjából) az iparág működésének *újszerűségére*, sajátosságaira, illetve a távközlési piaci verseny működéséhez és hatékony fejlődéséhez *feltétlenül szükséges* szabályozási rendszer kialakítására, illetve megfelelő érvényesítésére.

A távközlési gazdasági verseny keretébe történő *sajátos állami beavatkozás, közösségi szabályozás* kiépítése viszont egyre hangsúlyosabbá vált, különösen: *a)* a távközlés fejlődése, folyamatosan növekvő jelentősége, *b)* a *monopólium* irányában haladó piaci szerkezete, *c)* a s*zektor-specifikus* szabályozás, illetve *„szektorális" gazdasági igazgatás* hiánya esetén érvényesülő *általános versenyszabályok*, versenypolitika jogérvényesítési eszközrendszerének „alkalmatlansága", továbbá *d)* mindezen szempontok kormányzati, „közösségi" felismerése alapján. Az „antitröszt eljárás" (lásd később, a 3.6. pontban) folyamán ugyanis nyilvánvalóan (a kormányzat számára is egyértelműen) megmutatkozott a *távközlésnek a)* a gazdaság, kereskedelem, gazdasági versenyképesség egészében és *b)* a honvédelmi funkciókban betöltött *stratégiai* jelentősége (amelyben komoly szerepet kapott az I. világháború), *c)* az *információátvitelben* rejlő kiemelten fontos szolgáltatási rendszere, *d)* társadalmi hatása, *e)* a hálózati infrastruktúra, azon belül a méretgazdaságosság és egyéb fontos – már említett – tényezők által meghatározott természetes monopóliumból eredő gazdasági sajátossága, valamint *f)* (tartalmi jellemzői alapján) közszolgáltatási tartalma és *g)* közjavakkal összefüggő tartalmi jegyeinek alapvető fontossága.

Ebből következően a kormányzat elfogadta, hogy az „antitröszt eljárás" kimenetelét jelentő *monopólium megszüntetése*, szervezeti és gazdasági *szétválasztása* közel *sem* szolgálná a gazdasági *hatékonyságot*, a piaci verseny fejlődését, a társadalmi és a közösségi érdekeket, valamint a fogyasztók megfelelő, minőségi növekedést mutató ellátását. Annak ellenére sem, hogy az Egyesült Államok *versenypolitikai* elvei szerint a gazdasági hatalom egyben politikai hatalmat is jelent, amelyet „minden eszközzel" szükséges ellenőrizni, korlátozni, fékezni-ellensúlyozni, illetve meghatározott keretek között tartani. Mindebből következően a *kormányzat megegyezett* a monopóliumként működő távközlési szolgáltatóval és fokozatosan elismerte, illetve az általános versenyszabályok, azon belül az antitröszt szabályok hatálya alól „kivette", mentesítette, továbbá a *szabályozás* keretében is védelemben részesítette a *távközlés természetes monopóliumát*.

A monopólium gazdasági és társadalmi igazolásaként a fokozatosan természetes monopóliummá fejlődő *AT&T* részéről ebben az időszakban jelent meg az *egyetemes szolgáltatás* fogalma. E folyamat keretében elhelyezve világosan megállapítható, hogy a *monopólium* piaci szerkezetének megalapozásaként kidolgozott *egyetemes szolgáltatás fogalma* (az elnevezés azonosságát leszámítva) egyetlen értékelhető, jellemző *összefüggést sem* mutat, a XX. század végén – a *liberalizáció* keretében – általános jogintézménnyé vált egyetemes szolgáltatás fogalmával.

A távközlés természetes monopóliumának, közszolgáltatási tartalmának jelentőségét, általános „elismerését" és védettségét jelzi, hogy az I. világháború végén ugyan *kevesebb mint egy évre*, de *államosították* a távközlési tevékenységet és szolgáltatási rendszert.

A távközlés kezdeti fejlődési folyamatának eredményeként *1934-re kidolgozzák* a távközlés sajátos működéséhez igazodó *szabályozási rendszert* és a távközlés tekintetében addigra megerősödő *közösségi ellenőrzés* struktúráját. A nyilvános távközlés azonban az ágazati jogszabály megalkotását követően *sem* vált a *közszektor* részévé, hanem továbbra is a *„magángazdaság"* és a *magántulajdon* keretei között működött, de sajátos, a szabályozásban részletesen meghatározott *közösségi érdekű korlátokkal* terhelt *közszolgáltatási* tartalommal. Az Egyesült Államokban tehát egyedülálló, speciális közfeladat-ellátási modell alakult ki távközlés területén. Az Egyesült Államok távközlésének kezdeti fejlődésével és kialakult, sajátos modellértékű jellemzőivel összefüggő *elemzés kiindulópontja* tehát, hogy a *telefonszolgáltatás* és az annak alapjául szolgáló *hálózati infrastruktúra* mind a kormányzati *távközlés-politika*, mind a *szabályozás* keretében *közszolgáltatásként*, egyfajta *közüzemként* (illetve jelátviteli jellegénél fogva *„közszállításként"*) jelenik meg.

Az Egyesült Államok távközlésének kezdeti fejlődésével és kialakult, sajátos modellértékű jellemzőivel összefüggő elemzés kiindulópontja tehát, hogy a telefonszolgáltatás és az annak alapjául szolgáló hálózati infrastruktúra mind a kormányzati távközlés-politika, mind a szabályozás keretében közszolgáltatásként, egyfajta közüzemként (illetve jelátviteli jellegénél fogva „közszállításként") jelenik meg.

Mindezek alapján – a legáltalánosabb értelemben összefoglalva – az Egyesült Államok távközlésre vonatkozó szabályozási rendszere sajátosan garantálta a távközlési közszolgáltatást. A piac szerkezetében a *szolgáltatási* rendszer és a *szolgáltatók* vonatkozásában is tartózkodott az *állami tulajdon* megerősítésétől, a kiterjedt *államosítástól*, továbbá eleinte nem érvényesített *kizárólagos* és a piacralépés gátját képező *különleges* jogokat. Azaz a távközlési tevékenység, szolgáltatási rendszer tartalmában *közfeladatként* működött, de *nem* került *államosításra*, mint ahogy az ellátást nyújtó szolgáltatók sem. E sajátos közszolgáltatás-szervezési modell keretében a szolgáltatást a magánszektor jellemezte, de a természetes monopóliumként berendezkedő piaci monopóliumot az állam fenntartotta és szabályozási rendszerében garanciális védelemben részesítette.

A monopólium fenntartása a kormányzat távközlés-politikájában is elismerésre került, amely szerint a távközlési szolgáltatások ellátása gazdasági és társadalmi szempontból akkor a leghatékonyabb, ha a természetes monopólium alapján a szolgáltatást döntően egy szolgáltató és annak hálózata nyújtja. (Ez egyúttal az egyetemes szolgáltatás ebben az időszakban használatos fogalmának alapvető tartalmi jellemzője is.) A *monopólium védelme* természetesen azzal vált teljessé, hogy a távközlési piac működésével összefüggésben a kormányzat – hallgatólagosan – „eltekintett" az antitröszt szabályozás (és annak eszközrendszere) *alkalmazásától,* a távközlési piac gazdasági és műszaki fejlődése, illetve a távközlési hálózati infrastruktúrához kapcsolható új szolgáltatások megjelenése, óriási sikere, széleskörű elterjedése által kiváltott *liberalizáció* folyamatának elkerülhetetlenül szükséges *bekövetkezéséig*.

A távközlési piac tehát egyrészt *piacralépési korlátok* nélkül a szolgáltatás, az infrastruktúra és a szolgáltatók tekintetében is a magángazdaság, *magánszektor* kereteiben működött. Másrészt a *piac sajátos törvényszerűségeiből* következett a piaci verseny *intenzitásának* fokozatos visszaszorulása, *megszűnése*, a *természetes monopólium* kialakulása és gazdasági, piac-szerkezeti megerősödése.

Ahogy említettük, a távközlési piac különös jellemzője továbbá, hogy sajátos állami védelemben részesült a monopólium kialakítása, a piaci verseny fokozatos visszaszorulása és a monopólium piaci helyzetének fenntartása. Ennek egyik fontos eszközét jelentette, hogy az állam tartózkodott az antitröszt szabályok érvényesítésétől, alkalmazásától. A *magángazdasági* keretekben működő távközlési szolgáltatási rendszer *közszolgáltatási* tartalma azonban a *szabályozás,* az

állami beavatkozás, a *közösségi ellenőrzés* minden részletében felfedezhető. Ennek hangsúlyos kifejeződése, hogy a távközlési szabályozásban határozottan megerősítésre került a *piaci szerkezet* alapján amúgy is *természetes monopóliumként* működő piaci struktúra. Vagyis: a közösségi érdekű távközlési szabályozás széleskörű állami beavatkozást biztosít, erőteljes közösségi ellenőrzési hatásköröket telepít és nagyon részletesen szabályozott, közfeladatokhoz kapcsolódó jogintézményeket határoz meg.

Az Egyesült Államok távközlésének *kezdeti szakasza* – számos modellértékű szempont mellett – *szemléletesen* bizonyítja a *piaci verseny* fejlődésével, működésével összefüggésben a *távközlési szektor-specifikus szabályozás* elengedhetetlen szükségét és fontosságát. Hiszen a szektorális, aszimmetrikus versenyszabályozás és kiforrott *jogérvényesítés hiányában* még a *legintenzívebb* távközlési verseny is elkerülhetetlenül a *monopólium* szerkezetébe jutott.

Jegyzetek

1 Gómez-Ibáñez, José A.: Regulating Infrastructure: Monopoly, Contracts, and Discretion. Harvard University Press, 2003. pp. 4., 7–10., 39., 64., 68., 70., 78., 85., 87., 174., 185., 190., 220., 224–225., 248–249., 253., 256., 301.; Laffont, Jean-Jacques – Tirole, Jean: Competition in Telecommunications. MIT Press, 2000. pp. 3., 40-41., 285.; Laffont, Jean-Jacques: Fundamentals of Public Economics. MIT Press, 1988. pp. 68., 83., 85–87.;
Knieps, Günter – Brunekreeft, Gert (szerk.): Zwischen Regulierung und Wettbewerb: Netzsektoren in Deutschland. Physica-Verlag, 2003. (2. kiadás) pp. 11., 13., 15-16., 68., 91., 95., 101., 145., 179., 186., 204., 253.; Parker, David – Saal, David: International Handbook on Privatization. Edward Elgar Publishing Limited, 2003. pp. 2., 19., 49–50., 52–53., 75–77., 88., 105., 477–478., 537–549., 560.; Vaitilingam, Romesh (szerk.), Bergman, Lars – Doyle, Chris – Gual, Jordi – Hultkrantz, Lars – Neven, Damien – Röller, Lars-Hendrik – Waverman, Leonard: Europe's Network Industries: Conflicting Priorities: Telecommunications. Monitoring European Deregulation 1. Centre for Economic Policy Research, 1998. pp. 20–22.

2 Hartley, Nicholas – Culham Peter: Telecommunications Prices Under Monopoly and Competition, Oxford Review of Economic Policy 1988/2. pp. 1–19.; Gasmi, Farid – Sharkey,William W. – Laffont, Jean-Jacques: The Natural Monopoly Test Reconsidered: An Engineering Process-based Approach to Empirical Analysis in Telecommunications, International Journal of Industrial Organization 2002/4. pp. 435–459.; Armstrong, Mark: Competition in telecommunications, Oxford Review of Economic Policy 1997/1. pp. 64–82.; Wilson, Wesley W. – Zhou, Yimin: Telecommunications Deregulation and Subadditive Costs: Are Local Telephone Monopolies Unnatural? International Journal of Industrial Organization, 2001/6. pp. 909–930.

3 Bache, Ian – George, Stephen: Politics in the European Union. Oxford University Press, 2006. pp. 16., 419–420.; Eliassen, Kjell A. – Sjovaag, Marit (szerk.): European Telecommunications Liberalisation. Routledge, 1999. pp. 24., 55–57., 60–62., 94–96., 110–112., 126.; Claise, Benoit – Wolter, Ralf: Network Management: Accounting and Performance Strategies. Cisco Press, 2007., pp. 55., 77., 79., 175.; Headrick, Daniel R.: The Tentacles of Progress: Technology Transfer in the Age of Imperialism, 1850–1940. Oxford University Press, Inc., 1988. pp. 134–135.; Hudson, Heather E.: From Rural Village to Global Village: Telecommunications for Development in the Information Age. Lawrence Erlbaum Associates, Inc., 2006. pp. 118., 127.

4 Baldwin, Robert E. – Hamilton, Carl B. – Sapir André (szerk.): Issues in US-EC Trade Relations (Conference Report), The University of Chicago Press, 1988. pp. 232–233., 238–240.; Nordenstreng, Kaarle – Schiller, Herbert I. (szerk.): Beyond National Sovereignty: International Communications in the 1990s. Ablex Publishing Corporation, 1993. pp. 211–221., 267–270., 300., 315., 322., 328–329.; Estabrooks, Maurice: Electronic Technology, Corporate Strategy, and World Transformation. Quorum Books – Greenwood Publishing Group, Inc., 1995. pp. 36–37., 96–97., 99., 105., 141.; Freedland, Mark – Sciarra, Silvana (szerk.): Public Services and Citizenship in European Law: Public and Labour Law Perspectives. Oxford University Press, 1998. pp. 122–125.; Pool, Ithiel de Sola: Technologies without Boundaries: On Telecommunications in a Global Age. Harvard University Press, 1990. pp. 85., 97–99., 102–103., 110–111., 145., 198., 211–212.; Shy, Oz: The Economics of Network Industries. Cambridge University Press, 2001. pp. 7–8., 105., 106., 119., 126–128.

5 Noam, Eli: Telecommunications in Europe. Oxford University Press, Inc., 1992. pp. 3-25.; Eliassen, Kjell A. – From, Johan (szerk.): The Privatisation of European Telecommunications. Ashgate Publishing Limited, 2007. pp. 28., 59., 94–97., 102–104., 113–115.; Megginson, William L.: The Financial Economics of Privatization. Oxford University Press, Inc., 2005. pp. 73., 277.; Marsden, Christopher T. (szerk.): Regulating the Global Information Society. Routledge, 2000. pp. 128–143., 145-152.; Millward, Robert: Private and Public Enterprise in Europe: Energy, Telecommunications and Transport, 1830–1990. Cambridge University Press, 2005. pp. 244–254.; Noam, Eli M. – Singhal, Anjali: Supra-national regulation for supra-national telecommunications carriers? Telecommunications Policy 1996/10. pp. 769–787.; Müller, Jürgen: Potential for competition and the role of PTTs, Telecommunications Policy 1981/1. pp. 18–23.; Stehmann, Oliver: Liberalizing the intra-EC long-distance market Promotion competition in basic telephone services, Telecommunications Policy 1991/2. pp. 129–136.;

6 Stehmann, Oliver: Network Competition for European Telecommunications. Oxford University Press, 1995. pp. 78–81.; Salvatore, Dominick (szerk.): Protectionism and World Welfare. Cambridge University Press, 1993. pp. 140., 153.; Marsden, Christopher T. (szerk.): Regulating the Global Information Society. Routledge, 2000. pp. 128–143., 145–152.; Naftel, Mark – Spiwak, Lawrence J.: The Telecoms Trade War: The United States, the European Union and the World Trade Organization. Hart Publishing, 2000. pp. 134., 267., 270–272.; Manner, Jennifer A.: Global Telecommunications Market Access. Artech House, 2002. pp. 58–64.; Thompson, Samme: Telecommunications Privatizations and International Capital Markets, Telecommunications Policy 1992/9. pp. 732–737.; Tunstall, Jeremy: Deregulation is Politicization, Telecommunications Policy 1985/3. pp. 203–214.; Grupp, Hariolf – Schnöring, Thomas: Research and Development in Telecommunications: National Systems under Pressure, Telecommunications Policy 1992/1. pp. 46–66.

7 *Lásd a hazai irodalomból, pl.:* Vörös Imre: A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga II. Krím Bt., 2004. pp. 16.; Pokol Béla: A jog szerkezete. Rejtjel Kiadó kft., 1998. pp. 76., 81–87.; Szilágyi Péter: Jogi alaptan. Osiris Kiadó, 2001. pp. 324–325.

8 *Lásd a hazai irodalomból, pl.:* Nyíri Szabolcs: Közszolgáltatások finanszírozása és liberalizálása Angliában. In.: Ehrlich Éva (szerk.): Az infrastruktúra helyzete az Európai Unió hat országában. Európai Műhelytanulmányok (Miniszterelnöki Hivatal és a Nemzeti Fejlesztési Hivatal kiadvány), 2005. pp. 30.